

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

CRIMINAL LEGAL ANALYSIS OF VIOLENT CRIMES AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INTEGRITY OF CHILDREN

Буга Г.С., д.ю.н., доцент,
начальник відділу організації наукової роботи
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-3957-7387

Кузьменко С.С., к.ю.н.,
ORCID ID: 0000-0001-8560-2593

Відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини стратегічною ціллю у сфері забезпечення прав дитини – є права дітей в Україні, які забезпечуються та захищаються відповідно до загальновідомих міжнародних, у тому числі європейських, стандартів; враховуються найкращі інтереси та думки дитини під час прийняття рішень, які її стосуються. Однією з проблем, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям є недостатня ефективність системи запобігання та протидії порушенням прав дітей, зокрема насильству щодо дітей. За ст. 152 КК України відсутнє вільне волевиявлення дитини у разі коли: особа не досягла віку сексуальної згоди, а саме 16 років. Стан статевої зрілості українське законодавство визначає як закінчення формування організму, коли статеве життя, а для жінок – запліднення, вагітність, пологи і годування дитини є нормальною функцією і не призводять до розладу здоров'я. Експертиза встановлення статевої зрілості в Україні проводиться щодо осіб віком від 14 до 18 років. Отже, не може бути визнано статево зрілою особою до 14 років (бо експертиза проводиться лише з 14 років) і водночас може бути визнано статево незрілою особою і в 16, і в 17 років; особа перебувала у підпорядкованому чи залежному (фізично, економічно, психологічно) стані, що не дає їй можливості вільно висловити свою згоду на секс; особа потерпала і надалі потерпає від домашнього чи іншого насильства з боку кривдника, внаслідок чого не могла вільно висловити свою згоду на секс; особа перебувала у безпорадному стані та не могла вільно висловити свою згоду на секс тощо. Внесені зміни до КК України безумовно є позитивними та спрямованими на захист прав постраждалих від насильства. Оскільки до сьогодення практика притягнення до відповідальності гвалтівників є незначною. Це в той час, коли за міжнародними даними, в середньому одна з кожних п'яти жінок бодай раз у житті зазнавала сексуального насильства.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, кримінальне законодавство, діти, неповнолітні, суспільно небезпечні наслідки.

In accordance with the National Strategy for Human Rights, the strategic goal in the field of ensuring children's rights is the rights of children in Ukraine, which are ensured and protected in accordance with generally recognized international, including European, standards; The best interests and views of the child are taken into account when making decisions that affect him. One of the problems that the strategic direction is aimed at solving is the insufficient effectiveness of the system for preventing and combating violations of children's rights, in particular violence against children. According to Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine there is no free expression of the child's will if: the person has not reached the age of sexual consent, namely 16 years. Ukrainian legislation defines the state of puberty as the end of the formation of the body, when sexual life, and for women, fertilization, pregnancy, childbirth and feeding a child, is a normal function and does not lead to health problems. The examination of establishing sexual maturity in Ukraine is carried out in relation to persons from 14 to 18 years old. Consequently, a person under 14 years of age cannot be recognized as sexually mature (since the examination is carried out only from the age of 14) and at the same time a person can be recognized as sexually mature at both 16 and 17 years of age; the person was in a subordinate or dependent (physically, economically, psychologically) state, which does not allow him to freely express his consent to sex; the person suffers and continues to suffer from domestic or other violence from the abuser, as a result of which she could not freely express her consent to sex; the person was in a helpless state and could not freely express his consent to sex, etc. The changes made to the Criminal Code of Ukraine are certainly positive and are aimed at protecting the rights of victims of violence. Because until today, the practice of bringing rapists to justice is insignificant. This is at a time when, according to international data, on average one in every five women will experience sexual violence at least once in their lifetime.

Key words: criminological characteristics, criminal legislation, children, minors, socially dangerous consequences.

Постановка проблеми. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика формується на основі аналізу ознак злочинів, що мають значення для вирішення питання про наявність складу злочину, правильної його кваліфікації, з'ясування інших кримінально-правових питань, у тому числі тих, що вирішуються під час постановлення вироку. Кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які відрізняють злочин від іншого правопорушення, класифікація злочинів за видами, ступенем небезпеки тощо [1, с. 29].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінально-правовий аналіз насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей був предметом наукових досліджень Джужа А. О., Джужа О. М., Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф., Репецький С. П., Кучанська Л. С., Лисько Т. Д. та інших провідних науковців. Однак, низка аспектів кримінально-правового аналізу насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, потребують додаткового опрацювання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення кримінально-правового

аналізу насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Виклад основного матеріалу. *Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (статеві злочини)* – це сукупна назва злочинів, які пов'язані із задоволенням статевої потреби у формах, що порушують встановлений у суспільстві порядок статевої відносин, основні принципи статевої моральності і, які заподіюють шкоду здоров'ю і достоїнству людей. Адаже принципи статевої моральності відображають пануючі в суспільстві погляди на умови і характер статевої відносин [2].

До злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, норми про відповідальність яких об'єднані в розділі IV Особливої частини КК України, віднесені: 1) зґвалтування (ст. 152); 2) сексуальне насильство (ст. 153); 3) примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154); 4) статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155); 5) розбещення неповнолітніх (ст. 156).

Для подальшого з'ясування особливостей характеристики злочинів проти статевої свободи та статевої недо-

торканості особи, важливим є чіткий розподіл діянь, які відносяться до них.

Залежно від того, чи застосовується під час вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи фізичне та психічне насильство, всі їх можна поділити на два види (групи):

1) злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, пов'язані із застосуванням насильства (ст. 152, 153, 154 КК України), тобто так звані «насильницькі сексуальні злочини»;

2) злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, не пов'язані із застосуванням насильства (ст. 155, 156 КК України) – так звані «ненасильницькі сексуальні злочини» [3, с. 345].

Особливістю аналізованих складів злочинів є носій суспільних відносин – дитина. Дитиною, згідно ст. 1 Конвенції ООН про права дитини, є не досягла вісімнадцятирічного віку особа, якщо за законом, застосованому до цієї особи, воно не досягло раніше повноліття [4]. Відповідно до ст. 1 Конвенції таке ж визначення поняття «дитина» дано в Законі України «Про охорону дитинства» [5]. Кримінальний закон України, говорячи про потерпілу особу, оперує такими категоріями, як «неповнолітній» і «малолітній», до яких відносить відповідно дітей у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та дітей віком до чотирнадцяти років.

При визначенні віку кримінальної відповідальності законодавець закріпив інші вікові межі – загальний вік кримінальної відповідальності, встановлений з шістнадцяти років, знижений – з чотирнадцяти років (ст. 22 КК України). На основі викладеного, можна припустити, що розмежування понять «малолітній» і «неповнолітній» при встановленні віку потерпілого законодавець виходить з зниженого віку кримінальної відповідальності.

На жаль, кримінальна законодавство України визнає обставиною, що обтяжує покарання, лише вчинення злочину з використанням малолітнього або щодо нього, нехтуючи в цьому плані інтересами неповнолітніх. Законодавчо не закріплюється пріоритет охорони прав і законних інтересів неповнолітніх. Між тим, використання в процесі вчинення злочину таких властивостей особистості не тільки малолітнього, а й неповнолітньої дитини, як його довірливість, фізична і моральна незрілість, невміння розбиратися в ситуації, що склалася, в людях і ряд інших властивостей, свідчить про підвищену суспільну небезпеку як самого злочину, так і особистості винного [6]. Названі та інші властивості особистості виключають можливість дітей у багатьох випадках уникнути злочинного посягання або протистояти йому. Саме ця вікова категорія має підвищеним ступенем злочинної уразливості (віктимності).

Не вдаючись до наукових дискусій, з кримінологічної точки зору насильство і сексуальна поведінка виникають як пов'язані між собою форми поведінки першої людини. Зв'язок їх пояснюється відомим законом біологічної еволюції, що право продовжувати рід отримує найсильніший. Тому певні елементи сексуального насильства можуть бути включені в біологогенетичні програми поведінки першої людини: до початку статевого акту особа повинна продемонструвати всім, у тому числі й жінці, своє право на продовження роду. Основними ознаками насильства, на думку О. М. Джужі, можна визначити такі основні ознаки категорії «насильство»: 1) дія; 2) протиправність (забороненість законом); 3) суспільна небезпечність; 4) умисність; 5) порушення свободи особи; 6) здійснення фізичного чи психічного впливу; 7) заподіяння певної шкоди [7, с. 16–17].

Злочини передбачені ст. 152–153 КК України характеризуються наявністю спільного об'єкта посягання – нормального розвитку особистості неповнолітнього. Зазначені кримінально-правові норми покликані охороняти найбільш важливі аспекти формування та розвитку осо-

бистості дитини, такі як фізичний, моральний розвиток, свобода особистості та матеріальні (майнові) права, які забезпечують дитині належні умови для нормального психофізичного розвитку та існування.

Пережите дітьми сексуальне насильство накладає відбиток на все їх подальше життя, впливає на формування їх особистості і характеру, психічне і фізичне здоров'я, що є криміногенно і віктимологічно значущим фактором. Це насильство може призводити до жорстокості, імпульсивності, агресивності, саморуйнівної поведінки, алкоголізації, наркотизації і проституції. Особи, які у дитинстві пережили сексуальне насильство, у дорослому віці самі можуть бути схильні до сексуальних порушень у формі педофілії. Раннє статеве життя, штучно стимулюючи статеву потребу, не лише загострює ризик настання відповідних захворювань (у тому числі венеричних) і абортів, а й перешкоджає нормальному дозріванню психосексуальної індивідуальності, відволікає увагу від досягнення соціально важливих цілей (отримання освіти, вибір професії тощо), породжує психологічні проблеми – робить підлітків цинічними, безсоромними, не здатними розуміти глибокі почуття, що може негативним чином вплинути на майбутнє сімейне життя підростаючого покоління [8].

Злочини проти статевої недоторканості дитини нерідко поєднуються з іншими злочинними посяганнями – умисними вбивствами, тілесними ушкодженнями, викраденнями людини тощо.

Беручи за основу зазначені вище положення, розглянемо більш детально кримінально-правову характеристику окремих видів насильницьких злочинів, що посягають на статево свободу та статево недоторканість дитини. Позаяк, імплементація міжнародних конвенцій Ради Європи зумовила ухвалення законів від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII та від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII, на підставі яких внесено зміни до розділу IV Особливої частини КК України. Тому законодавчі новели потребують виваженого наукового осмислення, зокрема в аспекті з'ясування того, наскільки вдало Україною виконано міжнародно-правові зобов'язання і рекомендації.

1. Кримінально-правова характеристика зґвалтування (ст. 152 КК).

Зґвалтування – це вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування).

Зґвалтуванням є вчинення статевого акту між особами різної статі природним способом всупереч бажанню або поза бажанням однієї з них, шляхом застосування до неї фізичного насильства, погрози негайного застосування такого насильства або використання її безпорадного стану. Зґвалтування є найбільш тяжким і небезпечним злочином проти статевої недоторканості дитини. Воно може завдати серйозної шкоди здоров'ю дитини і заподіяти їй глибоку моральну травму [9]. Воно грубо принижує гідність особи, посягає на статево недоторканість особи є малолітньою або не досягла статевої зрілості.

Безпосереднім об'єктом зґвалтування дитини визнається статева недоторканість особи. Практика кримінально-правової боротьби із зґвалтуваннями підтверджує, що об'єктом зґвалтування насправді завжди є статева свобода чи статева недоторканість особи, але не сама по собі, а в органічному зв'язку з фізичним і психічним здоров'ям особи. Тому, очевидно, правильніше казати про посягання на статево свободу та статево недоторканість особи у прив'язці до її психічного і фізичного здоров'я, бо статева свобода поза морально-психічних і фізичних цінностей фактично девальвується і в кінцевому рахунку губить той зміст, що його явно має на увазі законодавець [10].

Дослідження безпосереднього об'єкта зґвалтування свідчить про явно підвищену небезпеку цього

злочину в системі статевих злочинів проти дитини і за об'єктивними ознаками злочину, і за ступенем його суспільної небезпеки. У той же час, об'єкт посягання дає підстави казати про те, що кримінально-правова кваліфікація зґвалтування обов'язково передбачає комплексний підхід з максимальним використанням можливостей багатьох наук, особливо медицини, сексології, психології, бо, зокрема, одним із найважливіших доказів тут є судово-медична експертиза, без якої в більшості випадків неможливо буває установити навіть факт самого злочину.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом зґвалтування виступають честь, гідність особи, її здоров'я та життя.

З об'єктивної сторони зґвалтування полягає у *статевих зносинах із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи*. Склад цього злочину – *формальний*. Статеві зносини при зґвалтуванні відбуваються проти волі потерпілої від злочину особи. Внаслідок застосування фізичного насильства або погрози ним воля потерпілої особи пригнічується, а при використанні безпорадного стану, коли потерпіла особа не здатна чинити опір, така воля ігнорується.

Порівняно з попередньою редакцією ст. 152 КК ця стаття, викладена в редакції Закону від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII, істотно розширила межі об'єктивної сторони складу злочину «зґвалтування».

По-перше, під статевими зносинами з погляду інкримінування попередньої редакції ст. 152 КК розумівся тільки природний (гетеросексуальний) статевий акт (коїтус) – введення статевого члена чоловіка в жіночу піхву, яке може викликати вагітність. Наразі зґвалтуванням визнається не лише згаданий акт (останній з урахуванням термінології, використаної в ст. 152 КК, вочевидь, має тлумачитись як вагінальне проникнення в тіло жінки з використанням геніталій чоловіка), а й інші різновиди проникнення у вагіну (жіночу піхву), а також проникнення в анус або рот іншої особи (тобто в отвори тіла людини, біологічно для цього не призначені) за допомогою як статевого члена чи іншої частини тіла людини, так і будь-якого предмета [11, с. 11].

По-друге, раніше статеві зносини визнавалися зґвалтуванням за умови, що вони поєднуються із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Один із трьох вказаних альтернативно способів як складова цілеспрямованої злочинної поведінки і криміноутворювальна ознака слугував основному злочинному діянню (статевим зносинам), вчинявся заради останнього. При цьому перелік способів, за наявності хоча б одного з яких природні статеві зносини між особами жіночої і чоловічої статі визнавалися зґвалтуванням, був вичерпним.

По-третє, Закон від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII вносить серйозні корективи в юридичну оцінку природного статевого акту з малолітньою особою та іншого сексуального проникнення в тіло такої особи. До набрання чинності цим Законом у доктрині і судовій практиці виходили з того, що взятий сам по собі малолітній вік особи (недосягнення 14-річного віку) не завжди свідчить про наявність безпорадного стану як ознаки зґвалтування (про безпорадний стан особи див. нижче). Питання про наявність або відсутність безпорадного стану потерпілого і, відповідно, кваліфікацію дій винуватого (за ст. 152 або ст. 155 КК) вирішувалося у кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку і виховання малолітньої особи. Ішлося, зокрема, про те, що в сучасних умовах сексуальної розкритості вирішальну роль при розв'язанні розглядуваного питання повинен був відігравати не стільки певний вік як своєрідна презумпція наявності безпорадного стану, скільки ступінь обізнаності та інформованості конкретної малолітньої особи з питань

статевого життя. Аналогічний підхід застосовувався і щодо насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (попередня редакція ст. 153 КК), якщо потерпілим від цього злочину була малолітня особа.

Указівка в ч. 4 ст. 152 КК, викладеної в редакції Закону від 6 грудня 2017 р. № 2227, на «дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди» дозволяє стверджувати, що сексуальне проникнення в тіло малолітньої особи визнається зґвалтуванням незалежно від того, чи давала така особа на це згоду, є остання добровільною (така згода визнана законодавцем фікцією) або вимушеною, чи розуміла малолітня особа характер і значення вчинюваних стосовно неї дій тощо. Інакше кажучи, у КК втілено ідею законодавчої конкретизації віку, недосягнення якого зобов'язує правозастосувача беззастережно розцінювати сексуальне проникнення в тіло відповідної особи як зґвалтування. З огляду на інформаційне та виховне навантаження аналізованої кримінально-правової заборони, слід визнати виправданою вміщену в ній вказівку саме на певний вік потерпілої особи, а не на її малолітній стан. Так само вирішується питання кримінально-правової оцінки сексуального насильства, вчиненого щодо малолітньої особи (ч. 4 ст. 153 КК).

Поняття добровільної згоди розкривається в примітці ст. 152 КК. Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин. При цьому очевидним є оцінний характер «супутніх обставин», згаданих у примітці. До речі, остання не містить обмежувального застереження про те, що закріплене в ній розуміння добровільної згоди є прийнятним при застосуванні лише ст. 152 КК.

У широкому сенсі згода особи на сексуальне проникнення в її тіло не може вважатись добровільною, якщо вона була надана, зокрема, під впливом застосування фізичного насильства, погрози його застосуванням, погрози іншого змісту (наприклад, погрози знищенням чи пошкодженням майна як потерпілої, так й іншої особи, погрози обмеженням прав, свобод чи законних інтересів потерпілої або іншої особи), обману, використання щодо особи її матеріальної чи службової залежності, безпорадного чи уразливого стану.

Застосування фізичного насильства, погрози його застосуванням, як і використання безпорадного стану, вказують на відсутність добровільної згоди потерпілої особи на сексуальне проникнення як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони зґвалтування. У таких випадках сексуальне проникнення в тіло іншої особи є неконсенсуальним, у зв'язку з чим усталені в доктрині і судовій практиці підходи щодо змісту зазначених дій (раніше - способів зґвалтування) доцільно використовувати і надалі (щоправда, із застереженнями, зумовленими оновленням законодавчого описання складу цього злочину).

2. *Кримінально-правова характеристика сексуального насильства (ст. 153 КК).*

За цією статтею, сексуальне насильство – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи [12].

Об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки сексуального насильства збігаються з такими ж ознаками зґвалтування, розкритими вище, за винятком того, що об'єктивна сторона складу розглядуваного злочину охоплює лише такі дії сексуального характеру, які не полягають у проникненні в тіло іншої особи. Відповідно, диспозиція ч. 1 ст. 153 КК носить описово-відсильний характер.

Вирішальну роль для наявності складу злочину «сексуальне насильство» відіграє не стільки застосування насильства - фізичного або психічного, а відсутність добровільної згоди потерпілої особи на вчинення щодо неї

дій сексуального характеру за винятком тих, які означають проникнення в один із природних отворів її тіла.

З урахуванням того, що насильницькі дії з добровільною згодою не поєднуються, а насильство - лише один із чинників, які зумовлюють відсутність добровільної згоди потерпілої особи, вказівка на насильницький характер сексуальних дій потребує виключення з ч. 1 ст. 153 КК. При цьому злочин, вчинений із використанням безпорадного стану потерпілої особи, коли волевиявлення останньої не придушується, а просто ігнорується, лише з певною часткою умовності може називатись насильницьким.

Таким чином, можна вважати, що за ст. 152 КК України відсутнє вільне волевиявлення дитини у разі коли:

– особа не досягла віку сексуальної згоди, а саме 16 років. Стан статевої зрілості українське законодавство визначає як закінчення формування організму, коли статеве життя, а для жінок – запліднення, вагітність, пологи і годування дитини є нормальною функцією і не призводять до розладу здоров'я [13]. Експертиза встановлення статевої зрілості в Україні проводиться щодо осіб віком від 14 до 18 років. Отже, не може бути визнано статево зрілою особою до 14 років (бо експертиза проводиться лише з 14 років) і водночас може бути визнано статево незрілою особою і в 16, і в 17 років;

– особа перебувала у підпорядкованому чи залежному (фізично, економічно, психологічно) стані, що не дає їй можливості вільно висловити свою згоду на секс;

– особа потерпала і надалі потерпає від домашнього чи іншого насильства з боку кривдника, внаслідок чого не могла вільно висловити свою згоду на секс;

– особа перебувала у безпорадному стані та не могла вільно висловити свою згоду на секс тощо.

Внесені зміни до КК України безумовно є позитивними та спрямованими на захист прав постраждалих від насильства. Оскільки до сьогодення, практика притягнення до відповідальності гвалтівників є незначною. Це в той час, коли за міжнародними даними, в середньому одна з кожних п'яти жінок бодай раз у житті зазнавала сексуального насильства.

Тому внесені зміни (закони від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII [14] і від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII [15]) щодо імплементації у кримінальне законодавство норм Стамбульської конвенції про протидію домашньому насильству є позитивними, проте велике значення має практика застосування та робота органів досудового розслідування щодо запобігання таким протиправним діянням, а у випадку вже вчиненого, якщо постраждала особа подає у поліцію заяву про насильницькі дії сексуального характеру щодо дитини, на органах досудового розслідування лежить обов'язок доказування відсутності згоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальне право України: практикум: навч. посіб./за ред. С. С. Яценка. Київ: Алеута; КНТ; Центр учбов. літер., 2010. 640 с.
2. Джу́жа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: монографія. Київ, 2013. 193 с.
3. Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 496 с.
4. Конвенція про права дитини від 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
5. Про охорону дитинства : Закон від 26 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
6. Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. канд. ...юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ : Нац. академія внутрішніх справ, 2010. 20 с.
7. Джу́жа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія. Київ: Атіка, 2009. 240 с.
8. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2007. 20 с.
9. Лисько Т. Д. Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2008. 20 с.
10. Савченко А. В., Кузнецов В. В., Москаль Д. П., Сийпловік М. В. Кримінальна відповідальність за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джу́жи. Ужгород : ТОВ «ІВА», 2012. 272 с.
11. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: наук.-практ. посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 352 с.
12. Кримінальний кодекс України: Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
13. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи : наказ МОЗ України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95/print>.
14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон від 06.12.2017 № 2227-VIII. *ЛІГА-360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T172227?an=1>
15. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон від 14 берез. 2018 р. № 2334-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>